

# О неким питањима италијанске окупације Југославије: однос према словенским народима и Јеврејима 1941-1943.

**Ана Ђирић Павловић**

Докторанд; Atelier Department  
for Interdisciplinary History,  
Eötvös Loránd University  
(ELTE), Budapest  
ana.pavlovic@ymail.com

Прегледни научни рад  
УДК 355.48(497.1)(=163.41)(=411.16)“1941/1943”  
DOI 10.7251/TOP2208109C

**Апстракт:** У овом раду представљено је истраживање фашистичке територијалне експанзије а затим и однос италијанских окупациних снага у Југославији према локалним словенским народима као и према јеврејским избеглицама које су дошле у италијанске окупационе зоне на Јадранском приморју у периоду 1941-1943. Ауторка анализира ставове италијанске фашистичке идеологије о Словенима и Јеврејима као и примере њихових злочина према ове две групе народа. Мит о добром Италијану (насупротив лошем Немцу) после Другог светског рата настаје из неколико разлога. Италијански фашисти нису градили екстерминационе логоре као нацисти (али јесу концентрационе у којима је доста људи умирало од мучења и глади) и углавном су имали бољи однос према домаћим и избеглим Јеврејима. Напоследку, њихови ратни злочинци, одговорни за смрт и прогон стотина хиљада људи у Југославији и другде, избећи ће суђења после рата, што ствара утисак да злочина није ни било.

**Кључне ријечи:** Италијанско колонијално царство; италијанска окупација Југославије; јеврејске избеглице у Далмацији; фашистички концентрациони логори у Југославији; фашистички злочини у Југославији; Други светски рат у Југославији

Тајним Лондонским уговором из 1915. године (*Patto di Londra*) Италија улази у Велики рат на страни сила Антанте у замену за значајне територијалне уступке. Италији је обећан Трентино, Тирол са својом

природном границом, затим град Трст, окрузи Горица и Градишка, цела Истра до Кварнерског залива као и оближња острва, али и Далмација од Лисарице и Трибња на северу па до рта Планка на југу (укључујући територију у сливу река Крке, Чиколе и Бутиснице са притокама) заједно са већином острва у источном Јадрану. Поред Истре и северне Далмације,<sup>1</sup> требало је да добије и протекторат над Албанијом.<sup>2</sup> Међутим, иако су италијански званичници и јавно мњење несумњиво веровали да полажу историјско право на Далмацију, у послератним мировним преговорима и прерасподели територија пропалих царстава преовладаће принцип самоопредељења садржан у Програму од четрнаест тачака америчког председника Вудроа Вилсона. То је имало за последицу да Версајским мировним уговором већина територије Далмације припадне новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца јер су словенски народи чинили већину њеног становништва. Италија је од обећаних територија добила само град Задар (*Zara*), као и острва Крк (*Cherso*), Лошиљ (*Lussino*) и Ластово (*Lagosta*).

Иако је изашла као победница из Великог рата, Италија није добила обећано територијално проширење па ће та изневерена очекивања довести до великог разочарања италијанских националиста, до бујања иредентизма и реваншизма оличених у познатој фрази италијанског националисте и песника Д'Анунција „обогољена победа“ (*vittoria mutilata*). Несумњиву покретачку снагу овог аутентичног политичког мита као и његов значај за италијанско унутрашње и спољнополитичко опредељење потврђује историчар Гаetano Салвенини тврђом да је фашизам потекао, растао, победио и коначно нестао управо на миту о „обогољеној победи“.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Као самопроглашени наследници посуда Римског царства и Млетачке (Венецијанске) републике, фашисти су имали претензија према многим територијама које су некада биле у њиховом саставу.

<sup>2</sup> Чланови 4. и 5. Лондонског уговора дефинишу послератне територијалне добитке Италије, набрајајући острва од крајњег севера источног Јадрана (Премуда, Сирба, Олиб, Шкрда, Маун, Пар) па све до Мљета на југу (Свети Андија, Бишево, Вис, Хвар, Шћедро, Корчула, Сушац и Ластово). Експлицитно су искључена само следећа острва: Брач, Шолта, Чиово, Велики и Мали Дрвеник као и мањи архипелаг Пелагружа. Документ је у целости доступан на <https://archive.org/details/agreementbetween00franrich> (приступљено 26.10.2020).

<sup>3</sup> Gaetano Salvemini, *Scritti sul Fascismo*, vol. 3 (Milano: Feltrinelli, 1974), 417.

Фашистички покрети се јављају у Италији још за време Великог рата и управо у овој земљи ће фашисти доћи на власт први пут у Европи, након изборне победе у више делова Италије и Мусолинијевог театралног Марша на Рим 1922. године. Иако су фашистичке идеје ове земље била несумњиви узор потоњим фашистичким режимима који су настајали тридесетих и четрдесетих година на Старом континенту, ова тоталитарна идеологија ће у свакој земљи попримити различит облик у складу са домаћим приликама. Тако ови друштвено-политички системи имају другачије схватање питања расе, односа државе и (хришћанске) цркве као и, за ово разматрање важног питања, односа према припадницима јеврејске вероисповести.

Антисемитизам, схваћен најчешће као прогон Јевреја, био је централна тема нацистичке идеологије, док су италијански фашисти заузели другачији став. Са једне стране, они су попут других међуратних тоталитарних режима 1938. увели расне законе који су значајно ограничили права њихових грађана Јевреја. Међутим, организовани прогон и депортација италијанских Јевреја као и оних који су интернирани у њиховим окупационим зонама почиње тек након капитулације Италије септембра 1943. Пре тог периода, италијанске окупационе зоне у Грчкој, Француској и Југославији представљале су релативно безбедна места за локалне Јевреје као и за оне избегле из других подручја Европе. Заправо, италијанска зона на Јадрану била је једина шанса за преживљавање Јевреја из окупиране Југославије, посебно оних који су бежали са простора које је анектирала марионетска Независна Држава Хрватска.

Будући да је у периоду између два светска рата Анте Павелић добио уточиште и логистичку подршку за развој усташког покрета у Италији, усташки фашизам се идеолошки најпре уобличавао под окриљем италијанског па отуд у почетку није био наглашено антисемитски. То ће се променити касних тридесетих када, поред антисрпске и антијугословенске, ова идеологија преузима и изразито антијеврејску оријентацију. Овим су усташе постигле двоструки циљ: идеолошки - приближиле су се нацистичкој Немачкој која се већ тада показала као водећа сила међу фашистичким режимима, као и практични - утрле су себи пут за несметану пљачку бројне јеврејске и српске покретне и непокретне имовине.

## Италијанско колонијално царство: између жеља и могућности

Протекторати, колоније, концесије и зависне територије чинили су италијанске колонијалне поседе у периоду од шездесетих година деветнаестог века па до краја Другог светског рата (Слика 1). Ове територије имале су различит степен зависности од италијанске матице, као и другачији административни положај, али заједнички основ за њихово поседовање чиниле су италијанске, најчешће историјске претензије на ове области. Хронолошки, овај процес почиње 1869. када ће италијанска поморска компанија купити Асабски залив у Црвеном мору, који већ 1882. преузима италијанска влада. Тако се, иако касно у односу на друге европске силе, Италија укључује у колонијалну трку за расподелу Африке. До почетка Великог рата, она ће анектирати Еритреју, Сомалију и делове Либије, док ће изван афричког континента доћи у посед Додеканез острва у југоисточном Егеју и концесије у Тјенцину у Кини. Такође, успоставиће протекторат над јужном Албанијом (1917–1920), а доласком фашиста на власт спољна политика ове државе постаје још агресивнија. Постојећим афричким колонијама додаће и Етиопију (1936–1943), а недуго потом извршиће поновну инвазију на Албанију и прогласити протекторат (1939–1943).

Превласт на Медитерану, поготово над Француском и Британијом, као и излаз на Атлантски и Индијски океан, били су међу Мусолинијевим стратешким циљевима које је правдао потребама националног суверенитета јер је сматрао да је без њих Италија „полунезависна нација“ осуђена да буде „заробљеник на Медитерану“.<sup>4</sup> На Балканском полуострву, његове политичке амбиције укључивале су Далмацију, Албанију, Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Вардарску Македонију, као и Грчку. План је био да се Словенија и Далмација директно анектирају, док би остале балканске територије биле претворене у клијентелистичке државе.<sup>5</sup>

Фашистичка Италија улази у Други светски рат објавом рата Француској и Великој Британији 10. јуна 1940, придружујући се свом

<sup>4</sup> Salerno Reynolds Mathewson, *Vital Crossroads: Mediterranean Origins of the Second World War, 1935-1940* (Ithaca: Cornell University Press, 2002), 105–106.

<sup>5</sup> Robert Bideleux, Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change* (London, New York: Routledge, 1998), 467–468.

идеолошком пријатељу нацистичкој Немачкој, која је већ ратовала од септембра претходне године. Ускоро ће Мусолини Хитлеру представити своје немале територијалне захтеве: анексија Корзике, Нице и Малте, протекторат у Тунису и тампон-зону у Алжиру; независност италијанске војне базе и власништво над нафтним компанијама у Либанону, Палестини, Сирији и Трансјордану, војна окупација Адена, Перима у Црвеном мору и Сокотре у Арабијском мору; размена са Грчком - Кипар дати Грцима а Италијанима Крф и делове Епира и Теспротије (Чамерије) у северној Грчкој и делимично у Албанији; у Африци потражују Британски Сомалиленд, Џибути, Француску екваторијалну Африку до Чада, као и Кенију и Уганду.<sup>6</sup>



Слика 1: Италијанско колонијално царство (Италија са анектираним и окупираним подручјима).

Прва инвазија и окупација коју ће Италија извршити на европском тлу јесте југоисточна Француска, коју ће заузети заједно са Мароком већ јуна 1940. Сломом Краљевине Југославије у априлу и Грчке до јуна наредне, 1941. фашистичка Италија добија контролу и над деловима ових држава. Поражена Грчка подељена је на три

<sup>6</sup> Santi Corvaja, Robert L. Miler, *Hitler and Mussolini: The Secret Meetings* (New York: Enigma Books, 2008), 132.

окупационе зоне: немачку, италијанску и бугарску. Иако је Италији припао процентуално највећи део територије,<sup>7</sup> Немачка ће задржати за себе стратешки најбитнија упоришта.<sup>8</sup>

После брзог пораза у Априлском рату силе Осовине деле Југославију (Слика 2) и у овој подели Мусолинијева Италија добија: делове Словеније, приобаље и залеђе Хрватског приморја и Горског котара, велике делове приобалне Далмације, готово сва острва у Јадранском мору, Боку которску, Косово, као и контролу над Гувернаторатом Црна Гора и сферу утицаја у новоствореној марионетској Независној Држави Хрватској. Немачко-италијанским разговорима у Бечу 20–22. априла 1941, али и каснијим договорима, НДХ је подељена на североисточну, немачку, и југозападну, италијанску сферу утицаја. Већ у мају 1941. Анте Павелић, као поглавник фашистичке НДХ, и Мусолини потписују Римске уговоре, којима се Италији предају наведене територије.<sup>9</sup> Биле су одређене три зоне италијанске окупације: Зона 1 обухватала је делове Далмације и Горског котара које је Италија директно анектирала, Зона 2 је био обални појас НДХ са залеђем, у којој је предвиђено да Италија има војну а НДХ цивилну надлежност али су италијанске снаге у току рата често имале и војну и цивилну власт, док се Зона 3 налазила између приобалног појаса и демаркационе црте са нацистима. Иако формални идеолошки и ратни савезници, Италија је стално покушавала да прошири свој утицај и на Зону 2 и Зону 3, не базирајући се пуно на ионако ограничену сувереност усташке марионетске државе која се називала „независном“. Због ове чињенице, као и због тога што је Павелић Италији предао скоро цело приморје на којем је живео велики број етничких Хрвата, а које Италијани нису третирали ништа боље од других својих пода-

<sup>7</sup> Више о заборављеној италијанској окупацији Грчке у докторату Lisa Vregantin, "L'occupazione dimenticata: gli italiani in Grecia 1941-1943" (докторска дисертација, Универзитет Ка Фоскари у Венецији, Факултет за хуманистику, Одељење за европску друштвену историју од средњег века до савременог доба, 2010), доступно на <http://dspace.unive.it/handle/10579/970> (приступљено 20.11. 2020).

<sup>8</sup> Немачка присваја престоницу Атину, централну и источну област Македонију са Солуном (важна лука и трансбалканска возна линија са Бечом), пограничну зону са Турском у источној Тракији, стратешки важна острва у Егејском мору и скоро цео Крит. Бугарска је војно окупирала западну Тракију и анектирала је, док је остатак Грчке припао Италији.

<sup>9</sup> Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija* (Zagreb: Globus, 1983), 32.

ника, велико незадовољство у самој НДХ и напетости са Италијом ће постојати током целог периода италијанске окупације. Римске уговоре, које ниједна потписница није извршавала у доброј вери, Павелић једнострано раскида одмах након капитулације фашистичке Италије, септембра 1943.<sup>10</sup>



Слика 2: Фашистичка окупација и подела Југославије. Извор: Wikimedia Commons

<sup>10</sup> Исто, 378.

## Однос италијанских окупатора према словенским народима и Јеврејима

Италија ће преузете југословенске територије убрзо административно реорганизовати: делови Словеније ће постати Љубљанска провинција (*Provincia di Lubiana*), делови Хрватског приморја и Горског котара са острвима Рабом и Крком прикључени су Ријечкој провинцији (*Provincia di Fiume*), док су остале анектиране територије у Јадранском приморју ушле у састав Гувернатората Далмације (*Governatorato della Dalmazia*). Област Краљевине Италије створена је у мају 1941. године, Гувернаторат је обухватао делове северне Далмације као и Боку которску, док је административно био подељен на три провинције: Сплит (*Spalato*), Котор (*Cattaro*) и Задар (*Zara*), који је уједно представљао и административни центар. Област је имала око триста осамдесет хиљада становника, од чега су Италијани, који су углавном живели у Задру и околном подручју, чинили десет процената. Територија Косова заједно са Дебром и Стругом постаје Високи комесаријат и бива припојена Албанији која је већ од раније била италијански протекторат.

У овим освојеним крајевима Италија, поред наметања свог Устава и фашистичких закона, намеће и сопствену културну оријентацију. Врши се асимилација, денационализација и италијанизација домаћег словенског становништва, као и прогон оних који су то одбијали. Једна од метода било је и пренаглашавање разлика међу етнички различитим словенским народима као антитеза њиховом југословенству, буђење атавизма крви и тла и истицање италијанске ослободилачке и пријатељске мисије.<sup>11</sup>

Као уопштени став фашиста према Словенима, много пута је навођен део Мусолинијев говор у Пули из 1922. године:

„...Када имамо посла са таквом расом као што је словенска – инфериорна и варварска – не можемо имати политику шаргарепе него политику штапа... Не треба да нас плаше нове жртве... Италијанска граница би требало да иде преко Бренеровог пролаза, Монте Невосоа и Динарских Алпа... Рекао бих да

<sup>11</sup> Драган Ненезић, „Југословенске области под фашистичком Италијом 1941–1943. Планови и последице“, у: *Друџи свейски раџи – 50 јодина њосле*, том 1, уредник Владо Стругар (Подгорица: Црногорска академија наука и уметности, Српска академија наука и уметности, 1997), 503–509.



лако можемо жртвовати 500.000 варварских Словена зарад 50.000 Италијана...“<sup>12</sup>

Овај наглашени антисловенски сентимент нарочито је долазио до изражаја кад су у питању били Срби. Многи извештаји Мусолинијевих личних емисара, али и италијанских каријерних дипломата из Краљевине Југославије, биће пуни предрасуда и стереотипа о Словенима. Употребљавали су изразе „атавистички импулси“ Срба, затим да су Срби део „социјал-демократске, масонске, јеврејске међународне завере“, а говорили су и о окултном утицају „велике источне масонерије и њених фондова“ на подстицање српске италофобије.<sup>13</sup>

До краја тридесетих, ни Мусолини ни његова партија нису имали јасан став по питању расизма. У својим говорима током двадесетих година он истиче припадност Италијана аријевској раси и често изражава забринутост због ниске стопе рађања деце у њиховој насупрот високог броја новорођенчади код „афричких и азијских раса“, што је по његовом мишљењу доводило у питање белу расу у целини и лидерску улогу Европе.<sup>14</sup> Насупрот томе, 1933. изјавиће и да га ништа не може уверити „да биолошки чисте расе могу постојати данас“ као и да „национални понос нема потребу за делиријумом расе“.<sup>15</sup>

Ипак, савез и приближавање нацистичкој Немачкој захтевало је од Италије и коначно одређење према овом, за нацисте суштинском питању. Из тог разлога фашисти 1938. доносе Расни манифест, а исте године усвајају и расне законе. Ови антисемитски закони, попут многих других који су им претходили широм европског континента, одузимају Јеврејима италијанско држављанство као и право

<sup>12</sup> Jože Pirjevec, “The Strategy of the Occupiers” in *Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941-1945*, ed. Jože Pirjevec, Božo Repe (Ljubljana: National Committee of Union of Societies of Combatants of the Slovene National Liberation Struggle Ljubljana, Založništvo tržašćega tiska Trieste, 2008), 27.

<sup>13</sup> James H. Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918-1940* (London: Praeger, 1997), 43.

<sup>14</sup> Aaron Gillette, *Racial theories in fascist Italy* (London, New York: Routledge, 2014), 43.

<sup>15</sup> Ashley Montagu, *Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race* (Lanham: AltaMira, 1997), 187.

на државну и професионалну службу, забрањујући притом и сексуалне односе и брак међу *расама*. Расни закони доводе италијанску јеврејску заједницу у тежак положај јер им одузимају многа права и доводе их на руб животне егзистенције. Међутим, италијанске власти до пада фашистичког режима септембра 1943. неће систематски прогонити нити интернирати италијанске Јевреје на својој територији.<sup>16</sup> Након тога, нацистичка Немачка на подручју северне Италије ствара мерионетску Италијанску социјалистичку републику и дефакто преузима већину територија које су биле под италијанском окупацијом, убрзо почињући транспорт затечених Јевреја у екстерминационе логоре.

У анектираним областима Јадрана које су ушле у Зону 1, италијанске власти су доследно примењивале антисемитске прописе. У Сплиту је град био излепљен антисемитским плакатима пуним увредљивих парола, Јеврејима забрањен приступ у јавне локале и купалишта, а њиховој деци да похађају основне и средње школе. Упркос томе, у овом граду ће до италијанске капитулације деловати Емигрантски одбор, састављен од еминентних представника домаће и избегле јеврејске заједнице, који ће умногоме помагати око 3.000 избеглих Јевреја али и онима смештеним у италијанским и логорима НДХ. Овај одбор ће организовати и наставу за јеврејску децу основце и средњошколце.<sup>17</sup> Иако ретки, било је и насилних антисемитских прогона у Сплиту. Дана 12. јуна 1942. група црнокошуљаша, превођена Ђованијем Савом, упала је током молитве у синагогу и палицама тукла све људе и децу које је ту затекла. Током овог дивљачког акта педесет људи је повређено а храм демолиран, док су сви векови-ма стари предмети и документа непроцењиве вредности из њега спалени на ломачи.<sup>18</sup>

Такође, многа сведочења преживелих говоре да ће у италијанским концентрационим логорима положај Јевреја бити много бољи од положаја других заробљеника, махом политичких противника из редова домаћих словенских народа. Један од примера који најбоље описује драстичну разлику коју су италијански фашисти правили из-

<sup>16</sup> "Italy", *Holocaust Encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/italy> (приступљено 10.11.2020).

<sup>17</sup> Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita* (Split: Jevrejska općina u Splitu, 1971), 174-178.

<sup>18</sup> Исто, 78-79.

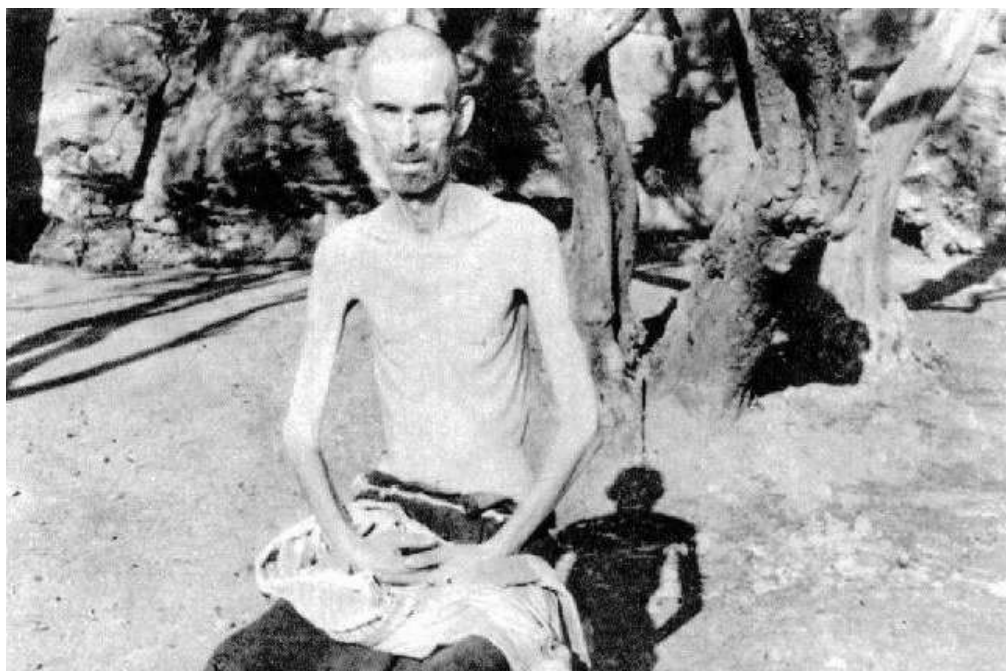
међу југословенских јеврејских избеглица и домаћег словенског становништва јесте Рапски логор. Логор је основан на острву Рабу јула 1942. и постојао је до септембра 1943.<sup>19</sup> У њему је било око 15.000 затвореника, највише Словенаца и Хрвата (Слика 3). Број жртава од батина, глади, заразних болести и лоших услова живота процењује се на 4.000, међу којима и 163 деце. У јуну 1943. у овај логор доводе и јеврејске избеглице али њих смештају у одвојени, новосаграђени део логора са значајно бољим условима него у делу за Словенце и Хрвате. Јакоб Ерлих, преживели сарајевски Јевреј, који је био заточен и на Рабу, о овом искуству наводи у својој аутобиографији:

„...Ово је био радни логор и мој отац је радио као кувар у кухињи. Сви су добијали нека задужења. Италијански стражари нас никад нису узнемиравали. Ови Италијани су једноставно штитили Јевреје од нациста.

На острву Раб поред логора за Јевреје био је логор за политичке заробљенике који су углавном били Словенци. У овом логору било је мушкараца, жена и деце... Југословенима је било јако тешко у овом логору. Срамота је шта су им Италијани радили. Политички заробљеници су умирали од глади и болести... Чули смо да су били брутални према њима. Требало је да их Југословени туже Међународном кривичном суду после рата...“<sup>20</sup>

<sup>19</sup> Arolsen Archives, ITS Digital Archive, Items of the collection of Italian military records especially about the situation of prisoners of concentration camps on Italian occupied territories, 7.6.1. / 11000012, roll 398.

<sup>20</sup> Jakob Ehrlich, *A Boy Named Jakob: A Holocaust Story* (Middletown: J. Ehrlich, 2019), 8. Јакоб и његова породица били су међу ретким Јеврејима бивше Југославије који су се спасили усташког прогона бекством у италијанску зону а одатле преко бројних послератних избегличких интерната махом отпочињали нове животе у земљама Јужне и Северне Америке.



Слика 3: Затвореник у логору на Рабу. Извор: Непознати аутор – *Martyr's path to freedom (Mučeniška pot k svobodi)*, Ljubljana, 1946.

Сведочења преживелих Јевреја и Срба, као и припадника локалног становништва у италијанским окупационим зонама у Југославији, објављена непосредно након Другог светског рата, не иду у прилог овој тези о истинској италијанској наклоности према Јеврејима. Јеврејске избеглице морале су да их подмићују како би добиле право да уђу у Зону 1, која је била у искључивој контроли Италијана, али ни овде нису били потпуно безбедни.<sup>21</sup> Често су их премештали из логора у логор, вршили разне изнуде али су били и одговорни за толерисање усташких злочина према Србима и Јеврејима у Зони 2. Међу многобројним примерима усташких зверстава у Зони 2 неславно се истиче логор на острву Паг, који је постојао од краја јуна до краја августа 1941. Био је логор за мучење, клање и касапљење Срба и Јевреја. Састојао се из два дела: Слана, где су били мушкарци (око

<sup>21</sup> Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata* (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980), 134-136.

16.000) и Метајни, у коју су биле одвођене жене и деца (непознат број). Мучне смрти ових мушкараца, као и мајки са њиховом децом, шокантан су пример усташког садизма о коме су италијанске власти биле обавештене али нису ништа предузеле како би га спречиле.<sup>22</sup>

Наочиглед углавном блага политика према Јеврејима била је у великој супротности са опхођењем Италијана према локалним словенским народима. Бројни су случајеви репресалија према домаћем цивилном становништву, као и кампање етничког чишћења у окупираним земљама, које је ревносно спроводио италијански генерал Марио Роата (*Mario Roatta*), познат под надимком „Звер“,<sup>23</sup> немилосрдан у прогонима над цивилним становништвом, спаљивању читавих села<sup>24</sup> поготово кад су били осумљичени на сарадњу са партизанима (Слика 4).<sup>25</sup> У десетинама италијанских концентрационих логора<sup>26</sup> за цивиле, Југословени су били најчешћи затвореници. То су махом били припадници словеначке, хрватске али и српске националности. Такође, у овим логорима су затварани и југословенски Роми, јеврејске избеглице, неподобни Италијани, као и доказани или претпостављени комунисти. Јевреје који су пореклом били Италијани нису интернирали и дозволили су им формирање организације ДЕЛАСЕМ која ће помагати интернираним Јеврејима на италијанским територијама.<sup>27</sup>

<sup>22</sup> Zdenko Levental, Teodor Kovač, Albert Vajs, *Zločini fašističkih okupatora i njihovih saradnika protiv Jevreja u Jugoslaviji* (Beograd: Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije, 1952), 117-135.

<sup>23</sup> James H. Burgwyn, "General's Roatta War against the Partisans in Yugoslavia: 1942", *Journal of Modern Italian Studies*, vol 9, issue 3 (2004), 314-329.

<sup>24</sup> "Italians raze 100 Slovene villages", *Toledo Blade*, 4.9.1942, 1. [https://news.google.com/newspapers?nid=1350&dat=19420904&id=TPQjAAAAIBAJ&sjid=V\\_8DAAAIBAJ&pg=6550,3875812](https://news.google.com/newspapers?nid=1350&dat=19420904&id=TPQjAAAAIBAJ&sjid=V_8DAAAIBAJ&pg=6550,3875812) (приступљено 24.11.2020). Овај новински чланак из септембра 1942. наводи да су британски обавештајци дошли до сазнања да су Италијани уништили 100 словенчких села као одмазду за акције партизана. Том приликом убили су 7.000 Словенаца, а 35.000 депортовали у италијанске збирне логоре.

<sup>25</sup> Davide Rodogno, *Fascism's European Empire: Italian Occupation during the Second World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 337.

<sup>26</sup> Највише их је одведено у логоре на Рабу, у Гонарсу, Монигу, Ренићи Дангиари, Ђесануова, Молату и у друге.

<sup>27</sup> Sandro Antonimi, *DELASEM, storia della più grande organizzazione ebraica di soccorso durante la seconda guerra mondiale* (Genova: De Ferrari, 2000).



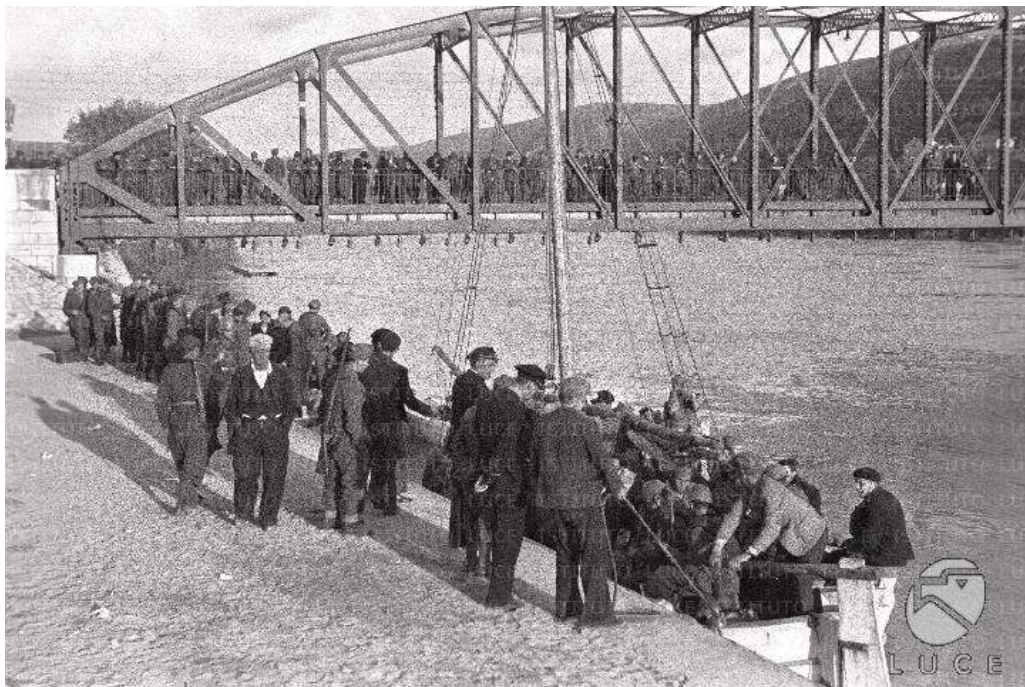
Слика 4: Италијански војници спаљују село у Чабру у Хрватској. Извор: Непознати аутор, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=36971917>

Иако по свој прилици убијање није била основна намена ових интернација, хиљаде затвореника ће у њима изгубити животе као последица лоших услова, батинања, болести и глади.<sup>28</sup> Једини логор на италијанској територији који је био екстерминациони и имао крематоријум био је Рисiera ди Сан Саба (*Risiera di San Sabba*) у Трсту, који су основали нацисти и служио је 1943-1945. за заробљивање и убијање политичких противника али и као транзитни камп одакле су

---

<sup>28</sup> Carlo Spartaco Capogreco, "From Internament to Deportation: Concentration Camps and Jews in Italy during World War II", *Printed Matter, Centro Primo Levi Online Monthly*, 7.11.2015, <https://primolevicenter.org/printed-matter/the-fascist-concentration-camps/> (приступљено 22.11.2020).

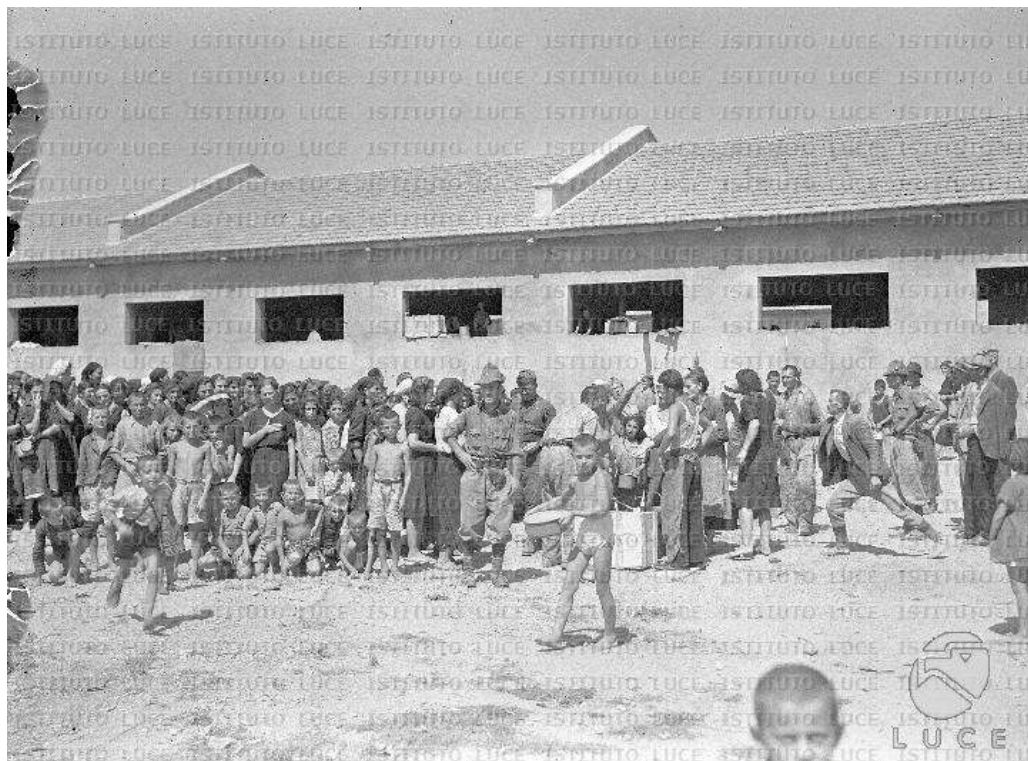
Јевреји одвођени углавном у Аушвиц. Процењен број жртава је између три и пет хиљада људи, од којих су већина били Словенци.<sup>29</sup>



Слика 5: Српски затвореници на путу за италијански концентрациони логор, април 1941. Извор: Archivio Luce

<sup>29</sup> Filibert Benedetič et al., *Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni* (Trst: ANED, 1978).





Слика 6: Српски или црногорски затвореници у концентрационом логору у Каваји у Албанији, август 1941. Извор: Archivio Luce

### Филосемитски фашисти - мит или стварност?

Државна комисија Федеративне Народне Републике Југославије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача налази да су Италијани директно или индиректно одговорни за смрт 437.956 лица у њиховој окупационој зони, у концентрационе логоре и затворе широм Италије одведено је око 109.000 Југословена, а принудно расељено око 122.000 људи.<sup>30</sup> Након рата, поред Југославије, Грчка и Етиопија ће захтевати екстрадицију италијанских ратних злочинаца који су на њиховим територијама одговорни за етничка чишћења, геноциде, прогон цивила и разне друге злочине. Међутим, ово ће спре-

<sup>30</sup> Ненезић, 512.



чити влада Велике Британије, која је у неким од ових ратних злочинаца видела гаранте за антикомунистичку послератну Италију.<sup>31</sup>

Оцене историографије о укупним последицама и карактеру италијанске владавине на овим просторима значајно се разликују. Постоје мишљења да је италијански окупатор свесно деловао из хуманитарних побуда и спашавао цивилно становништво од злочина НДХ, као и да је штитио јеврејске избеглице од присилног транспорта у нацистичке логоре смрти.<sup>32</sup> Са друге стране, савремена историографија често пориче хуманитарни карактер италијанске окупације и на спашавање јеврејских избеглица гледа најпре као на производ инертности локалне окупационе администрације, а не свесног и координисаног напора да се спасу Јевреји.<sup>33</sup> Ова потоња позиција нуди свеобухватнију слику узимајући у обзир и судбину осталих народа, посебно истиче велико страдање локалног словенског становништва које неће имати одговарајући судски епилог после рата.

Чињеница да Јевреји јесу имали бољи третман него било где у окупираној Европи самим тим што нису били директно послати у логоре смрти, као и да злочини италијанских окупационих снага и њихових сарадника против словенског становништва нису били кажњени на одговарајућем међународном трибуналу попут Нирнбершких процеса, отворило је пут стварању посебног политичког мита који је и данас у широкој употреби познат као мит о добром Италијану.<sup>34</sup> У савременом италијанском националистичком дискурсу на претходну тврдњу се надовезује још један мит, о Италијану страдалнику. У последњих неколико деценија поново је постало актуелно питање исељавања етничких Италијана као и репресалије према многим фашистима које су починиле партизанске снаге на крају рата. Ови трагич-

<sup>31</sup> Effie G.H. Pedaliu, "Britain and the 'Hand-over' of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945-48", *Journal of Contemporary History*, Vol. 39, No.4 Special Issue: Collective Memory (2004), 503-529.

<sup>32</sup> Daniel Carpi, "The Rescue of Jews in the Italian Zone of Occupied Croatia", Shoah Resource Center, Yad Vashem, [https://www.yadvashem.org/odot\\_pdf/Microsoft%20Word%20-%204803.pdf](https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%204803.pdf) (приступљено 10. 11. 2020).

<sup>33</sup> "Fascist Imperial Dreams", interview with Davide Rodogno, *Printed Matter, Centro Primo Levi Online Monthly*, 26.3.2011, <https://primolevicenter.org/printed-matter/fascist-imperial-dreams/> (приступљено 10.11.2020).

<sup>34</sup> Студија Филипа Фокардија која се детаљно бави митом о добром Италијану и лошем Немцу као и пребацивању кривице за Други светски рат на нацисте, видети више у Filippo Focardi, *Il cattivo tedesco e il bravo italiano. La rimozione delle colpe della seconda guerra mondiale* (Roma, Bari: Laterza, 2016).

ни догађаји познати су као „Фојбе масакри“ јер су тела многих убијених фашиста и њихових сарадника бацана у јаме (фојбе). Злочина је било на обе стране, али по правилу националистички говор истиче само оне које су починили други.

### Закључна разматрања

Седамдесет и пет година од завршетка Другог светског рата његова сенка и даље бди над Европом, оптерећујући комплексне односе њених држава. Посебно на Балкану, остаје проблематична и недоречена стварна размера злочина не само нацистичке Немачке, већ пре свега марионетске Независне Државе Хрватске, као и италијанских, мађарских и бугарских окупатора територије некадашње Југославије.

Мит о добром Италијану који је пре свега цивилизовани филосемита (насупротив варварским нацистима и усташама) ослања се на неколико премиса. Првенствено, Италијани до 1943. године нису имали логоре за систематско убијање Јевреја и већина јеврејских избеглица које су се домогле њихових територија могле су бити спашене уз помоћ довољно великог подмићивања италијанских власти. Међутим, ове избеглице су живеле у сталном страху, морале да подносе често вербално понижавање и деградирајуће мере које су биле део расних закона Италије и важиле на окупираним подручјима. Они који нису имали довољно новчаних средстава могли су врло лако бити враћени у НДХ и завршити на дну неке усташке јаме заједно са Србима, што је нажалост и била судбина већине хрватских и босанскохерцеговачких Јевреја.

Други разлог за мит о Италијану спасиоцу јесте чињеница да њиховим ратним злочинцима није суђено на неком међународном трибуналу, попут онога у Нирнбергу, на коме се делила правда нацистима. Овоме треба додати и да ови злочинци нису изручени ни послератној Југославији. Наиме, то се није десило на интервенцију Велике Британије јер су неки од њих били гарант да ће Италија остати антикомунистичка, што је у хладноратовским приликама био приоритет за британску владу. Коначно, новији италијански националистички дискурс у први план ставља жртве које су морале поднети њихови сународници на крају рата у виду присилног егзодуса хиљада Италијана са подручја Хрватске и Словеније, као и стрељања фаши-

стичких војника. Фојбе у које су бацана њихова тела постају симбол њиховог мучеништва. То ствара услове за романтизацију некадашњих фашистичких режима у Италији, Хрватској и другим земљама, које се нису у довољној мери суочиле са злочинима које су починили њихови преци.

Идеја антифашизма, као збирног назива за отпор идеологијама поменутих режима Сила осовине, доводи се у питање истицањем злочина које су починили главни протагонисти антифашизма у Југославији (Народноослободилачки покрет и војска укључујући и потоњи социјалистички режим). Ова све распрострањенија појава ствара опасан преседан на Балкану и целој Европи: нормализација фашистичких држава из прошлости и њихово поновно враћање на европску сцену. Овај нови фашизам несумљиво ће се реторички разликовати од својих историјских пандана али ће суштински бити заснован и на истим премисама: предрасуде и искључивост према другачијем. Антисемитизам, иако у великој мери инкриминисан и прогнан из јавног дискурса, и даље постоји у бројним савременим формама и тако скривен, кодиран, представља један од горућих проблема у свету. Ксенофобија, расизам и дискриминације појединаца по много других основа и даље су наша реалност. Седамдесет и пет година после највеће трагедије у познатој људској историји и даље постоје исти изазови. Поштовање људских права сваког поједница и мир јесу две вредности за које се изнова морамо борити јер, према често цитираним поетским речима: „Нико од нас није слободан док сви нисмо слободни“.

### Необјављени извори

- Аролзен архива (Bad Arolsen Archives), Колекција микрофилмова, Фонд Италијански војни документи (Items of the collection of Italian military records especially about the situation of prisoners of concentration camps on Italian occupied territories).
- Архива Луче (Archivio Luce), Колекција фотографија (Archivio Fotografico),
  - Фонд Пат 1940-1944. (Fondo Reparto Guerra)
  - Фонд Албанија 1939-1943. (Fondo Reparto Albania)

### Објављени извори

- Онлајн архива (Archive.org), Лондонски уговор, 1915. archive.org/details/agreementbetween00franrich (приступљено 26. 10. 2020.)

### Литература

- Antonimi, Sandro. *DELASEM, storia della più grande organizzazione ebraica di soccorso durante la seconda guerra mondiale*. Genova: De Ferrari, 2000.
- Benedetič, Filibert et al. *Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni*. Trst: ANED, 1978.
- Bregantin, Lisa. "L'occupazione dimenticata: gli italiani in Grecia 1941-1943". Докторска дисертација, Универзитет Ка Фоскари у Венецији, Факултет за хуманистику, Одељење за европску друштвену историју од средњег века до савременог доба, 2010.
- Bideleux Robert, Ian Jeffries. *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*. London, New York: Routledge, 1998.
- Burgwyn, James H., "General's Roatta War against the Partisans in Yugoslavia: 1942", *Journal of Modern Italian Studies*, vol 9, issue 3 (2004), 314-329.
- Burgwyn, James H. *Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918-1940*. London: Praeger, 1997.
- Capogreco, Carlo Spartaco. "From Interament to Deportation: Concentration Camps and Jews in Italy during World War II". У: *Printed Matter, Centro Primo Levi Online Monthly*, November 7, 2015. <https://primolevicenter.org/printed-matter/the-fascist-concentration-camps/> (приступљено 22.11.2020).
- Carpi, Daniel. "The Rescue of Jews in the Italian Zone of Occupied Croatia". У: Shoah Resource Center, Yad Vashem, [https://www.yadvashem.org/odot\\_pdf/Microsoft%20Word%20-%204803.pdf](https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%204803.pdf) (приступљено 10.11.2020).
- Corvaja, Santi, Robert L. Miler, *Hitler and Mussolini: The Secret Meetings*. New York: Enigma Books, 2008.
- Gillette, Aaron. *Racial theories in fascist Italy*. London, New York: Routledge, 2014.

- Ehrlich, Jakob. *A Boy Named Jakob: A Holocaust Story*. Middletown: J. Ehrlich, 2019.
- Focardi, Filippo, *Il cattivo tedesco e il bravo italiano. La rimozione delle culpe della seconda guerra mondiale*. Roma, Bari: Laterza, 2016.
- Иванковић, Младенка. *Јевреји у Југославији (1944-1952): крај или нови почетак*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2009.
- Кеџкемет, Душко. *Židovi u povijesti Splita*. Split: Јеврејска опћина у Splitu, 1971.
- Krizman, Bogdan. *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*. Zagreb: Globus, 1983.
- Levental, Zdenko, Teodor Kovač i Albert Vajs. *Zločini fašističkih okupatora i njihovih saradnika protiv Jevreja u Jugoslaviji*. Beograd: Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije, 1952.
- Mann, Michael. *Fascists*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2004.
- Montagu, Ashley. *Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race*. Lanham: AltaMira, 1997.
- Ненезић, Драган. „Југословенске области под фашистичком Италијом 1941-1943. Планови и последице“. У: *Друџи свејски раџи - 50 јодина јосле*, том 1. Уредник Владо Стругар, 503-513. Подгорица: Црногорска академија наука и уметности, Српска академија наука и уметности, 1997.
- Pedaliu, Effie G.H. "Britain and the 'Hand-over' of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945-48". *Journal of Contemporary History*, Vol.39, No.4 Special Issue: Collective Memory (2004), 503-529.
- Pirjevec, Jože. "The Strategy of the Occupiers". У: *Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941-1945* ed. Jože Pirjevec, Božo Repe, 13-38. Ljubljana: National Committee of Union of Societies of Combatants of the Slovene National Liberation Struggle Ljubljana, Založništvo tržašćega tiska Trieste, 2008.
- Rodogno, Davide. *Fascism's European Empire: Italian Occupation during the Second World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Romano, Jaša. *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata*. Beograd: Savez jevrejskih

- opština Jugoslavije, 1980.
- Salerno, Reynolds M. *Vital Crossroads: Mediterranean Origins of the Second World War, 1935-1940*. Ithaca: Cornell University Press, 2002.
  - Salvemini, Gaetano. *Scritti sul Fascismo, vol.3*. Milano: Feltrinelli, 1974.

---

Ana Ćirić Pavlović

**On Some Questions of the Italian Occupation of Yugoslavia:  
Relations to Slavs and Jews, 1941-1943**

This study explores fascist territorial expansion and the relationship of the Italian occupation authorities in Yugoslavia to local Slavic population as well as to Jewish refugees coming to the Italian occupational zones on the Adriatic coast in period 1941-43. Author offers an insight into the Italian fascist ideological standpoints about Slavs and Jews including examples of their crimes committed to these two ethnic groups. After the WWII, the myth about “good Italian” (as opposed to the bad German) develops on several grounds. Firstly, Italians did not have extermination camps on their territory (but did have concentration camps wherein thousands of people died of torture and starvation) and they mostly had better relation to domestic and refugee Jews. Finally, their war criminals, responsible for the death and persecution of hundreds of thousands in Yugoslavia and elsewhere, will avoid war crimes trials after the war, creating altogether the impression that those crimes never happened.